

В42

3705р

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

ВИГІВСЬКА Оксана Вікторівна

УДК 94(477.42) "18/19"

**СУСПІЛЬНО-ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЖІНОК ПОДАТНИХ СТАНІВ
НА ВОЛИНІ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – У 70-х рр. ХІХ ст.**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2013

9851
НБ НПУ ім. М. П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор історичних наук, професор
Ярмошик Іван Іванович,
Житомирський державний університет імені Івана Франка, кафедра спеціальних історичних дисциплін та правознавства, завідувач кафедри.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Щербак Надія Олександрівна,
Національна академія внутрішніх справ України, кафедра гуманітарних і соціально-економічних дисциплін, професор;

кандидат історичних наук, професор
Іванова Людмила Георгіївна,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, кафедра історії України, професор.

Захист відбудеться «20» звудня 2013 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «20» листопада 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

Т. А. Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження пов'язана з регіональним підходом у дослідженні історії. Період від кінця XVIII ст. на Волині відзначений кардинальними змінами в житті місцевого суспільства. Вони торкнулися і повсякденності різних соціальних верств. З огляду на гендерні процеси, що розгортаються у сучасному світі, актуальною проблемою історичного минулого Волинського регіону у зазначений хронологічний період залишається становище жінок різних соціальних категорій у громадському житті суспільства.

У рамках соціально-гуманітарного дослідження особливу наукову значущість та актуальність має комплекс питань мікроісторичного рівня, які стосуються реалій життя обивателів. Без вивчення їх побуту, ціннісних орієнтирів неможливо відтворити повну картину історичних подій. У вітчизняній історичній науці нині формується новий концептуально-методологічний підхід до вивчення соціальних груп. Виробляються нові методи історичного аналізу в рамках мікроісторичних досліджень, історичної антропології, що потребують сучасних підходів до порушеної проблеми.

Суспільна актуальність і наявність недосліджених аспектів обумовлюють необхідність наукової розробки проблем повсякденного життя різних категорій жінок, що й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану досліджень кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка в ході розробки комплексної теми «Правобережна Україна, Волинь-Житомирщина в кінці XVIII – на початку XXI ст.: соціально-економічні, культурно-освітні, націо- і державотворчі аспекти». Тема дисертації затверджена вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка 28 грудня 2008 р., протокол № 4.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу архівних і друкованих матеріалів дослідити процеси статусної, господарської та психологічної перебудови життєвої практики міщанок, купчих та солдаток Волині наприкінці XVIII – у 70-х рр. XIX ст.

Для досягнення мети ставилися такі завдання:

- здійснити комплексний аналіз стану розробки проблеми і джерельної бази дослідження, систематизувати наявну літературу, співставити інформаційну базу використаних науковцями джерел;
- визначити особливості суспільно-правового статусу жінок податних станів Волинської губернії проаналізувати соціально-економічний стан міст та містечок Волинської губернії;
- виокремити характерні риси господарської діяльності жінок міщанського стану;
- з'ясувати визначальні чинники котрі впливали на соціальну мобільність жінок податних станів Волині;
- охарактеризувати місце купчих у сімейно-родинних стосунках та підприємницькій справі;

- з'ясувати вплив рекрутських наборів на суспільне та економічне життя населення Волині у складі Російської імперії;
- визначити соціально-правовий статус солдаток та їх дітей;
- проаналізувати громадські уявлення про солдаток та їх вплив на формування поведінкової моделі жінок-солдаток.

Об'єктом дослідження є становище населення Правобережної України наприкінці XVIII – у 70-х роках XIX ст.

Предметом дослідження є місце жінок податних станів: купчих, міщанок, солдаток у суспільно-правовій системі Волині наприкінці XVIII – у 70-х роках XIX ст. Поза межами дослідження залишилось становище селянок, оскільки це досить велика за обсягом тема, що потребує окремого наукового вивчення.

Методологічною базою роботи є принципи науковості, історизму, діалектики, об'єктивності, системності, багатофакторності та світоглядного плюралізму. Для цього використовувалися спеціальні історичні та міжпредметні методи наукового пізнання: порівняльно-історичний, історико-ретроспективний, статистичний, аналізу й синтезу, індукції та дедукції. Їх діалектичне поєднання дозволило комплексно підійти до дослідження проблеми, синтезувати загальне та виділити характерні риси, сутність, динаміку кількісних та якісних змін, виокремити й розробити перспективні напрямки, дійти до ряду обґрунтованих висновків. Під час опрацювання історичних джерел, історіографії застосовано метод класифікації, джерелознавчої критики, герменевтики, структурного аналізу та «деконструкції» джерел.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від кінця XVIII ст. до 70-х років XIX ст. Нижня межа обумовлена переходом Волині під владу Російської імперії, через що на місцеве населення поширилося імперське законодавство. Вибір верхньої межі обумовлений проведенням реформ 60 – 70-х років XIX ст.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію колишньої (до 1917 р.) Волинської губернії, куди, окрім сучасних Волинської, Рівненської, входили західні райони Житомирської та північні райони Хмельницької і Тернопільської областей.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що в історіографії комплексно досліджено суспільно-правове становище жінок податних станів Волинської губернії наприкінці XVIII – у 70-х роках XIX ст.

Вперше:

- введено у науковий обіг значну кількість нових джерел (199 архівних), які доповнюють і розширюють існуючу джерельну базу становища населення Волині наприкінці XVIII – у 70-х роках XIX ст.;
- з'ясовані напрямки комунікації, громадської та професійної діяльності жінок у контексті міського середовища Волинської губернії наприкінці XVIII – у 70-х роках XIX ст.;
- визначено галузі господарського життя, в яких були задіяні жінки з числа міських обивателів;
- досліджено регіональну складову соціальної історії купецтва Волинської губернії з позиції аналізу різних форм прояву «жіночої компоненти» в

купецькому середовищі: місця, ролі, значення в усіх сферах життя, зокрема в сім'ї, світогляді, господарсько-виробничій справі;

- проаналізовано умови, за якими жінка-купчиха очолювала родинну справу, простежено еволюцію правового статусу жінки-купчихи в суспільстві Волинської губернії: особистих, майнових і спадкових прав;
- сформульовано, що висхідна мобільність жінок податних станів Волинської губернії була пов'язана з подоланням станових перепон;
- реконструйовані життєві стратегії жінки-солдатки: взаємодія з владою, вибір моделі поведінки, виховання та утримання дітей.

Дістало подальшого розвитку:

- твердження, що жіноцтво податних станів відіграло помітну роль у станово-економічній структурі міст Волинської губернії в окреслений період;
- визначення, що цивільно-правовий і сімейний статус купчих був вищим, а коло суб'єктивних прав ширшим порівняно з жінками інших податних станів.

Поглиблено:

- існуючі положення про те, що рекрутчина гальмувала економічний розвиток губернії. З'ясовано кількісний склад жінок, які набули статусу солдатки в губернії, показані права, які отримували жінки цієї категорії в разі зміни статусу;
- аналіз даних журналів рекрутських присутствій Волинської губернії з точки зору з'ясування становища жінок.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що воно відкриває перспективу вивчення історії жіноцтва Волині та України з позицій окремих суспільних станів. Висвітлення становища солдаток та городянок податного стану доповнить історію українського жіноцтва. Матеріал дисертації може бути використаний для розробки та викладання загальноісторичних та спеціальних курсів у середній та вищій школі, для вивчення історії краю, написання наукових праць. Положення дисертації можуть бути використані в процесі розробки гендерних програм жіночих організацій, у роботі соціальних служб.

Апробація положень дисертації здійснювалася у виступах на міжнародних та всеукраїнських конференціях: VI Міжнародній науковій конференції «Для національної державності в українському і польському визвольних рухах новітньої доби (кін. XIX – XX ст.). Історія – історіографія – політологія» (Житомир, 2009); Всеукраїнській науковій конференції «Треті всеукраїнські драгоманівські читання молодих істориків: актуальні проблеми вітчизняної та світової історії» (Київ, 2010); IV Волинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції, присвяченій 10-річчю заснування історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, 2011); V Волинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції (Житомир, 2012); Регіональній міжвузівській науково-практичній конференції «Гадяцька угода 1658 року в контексті польсько-українських історичних взаємин» (Житомир, 2012); Всеукраїнській науково-практичній он-лайн конференції аспірантів, молодих учених та студентів (Житомир, 2013).; звітно-наукових конференціях викладачів Житомирського державного університету імені Івана Франка (2008 – 2012 рр.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи були оприлюднені в семи авторських наукових публікаціях. З них: шість – у фахових наукових виданнях України, одна – у фаховому виданні Російської Федерації.

Структура та обсяг дисертації. Мета і завдання наукового дослідження зумовили його загальну логіку та структуру. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (тринадцять підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (468 найменувань), додатків. Обсяг роботи становить 246 сторінок, з них основного тексту – 176 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, об'єкт і предмет дослідження, завдання, методологічні положення, хронологічні рамки та територіальні межі роботи, розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, вказані форми їх апробації та публікації положень дослідження, умотивована структура роботи.

У Розділі 1 «Стан наукової розробки проблеми, джерельна база та методологія дослідження» проаналізовано стан історіографічної розробки і джерельну базу, а також викладені основні методологічні принципи і методи, використані в процесі вибору теми дисертації, збору матеріалу та її написання.

У підрозділі 1.1. «Історіографія проблеми» проведено аналіз літератури дорядянського, радянського та сучасного періодів з історії жіноцтва. Відповідно до проблематики дослідження наукові праці поділені на кілька груп.

До першої віднесено ті, котрі стосуються загального становища жіноцтва в Російській імперії, Україні та на Волині. Из українських та російських вчених дорядянського періоду до цієї групи історіографічних досліджень віднесені праці О. Левицького, П. Чубинського, М. Костомарова, Н. Сумцова.¹ У роботах цих авторів історія жіноцтва розглядалася в контексті етнографічних досліджень, родинної обрядовості, фольклору.

У радянський період історія жінок не була самостійним напрямом досліджень. Вона висвітлювала лише моменти, пов'язані з революційною діяльністю окремих осіб та жіночих організацій. Проблеми мобільності жінок, соціальні процеси залишалися поза увагою дослідників. Першу спробу серед радянських

¹ Левицкий О. И. Южно-русская женщина в XVI – XVII ст. / О. И. Левицкий. // Иллюстрированный сборник Киевского Литературно-Артистического Общества. – Киев, 1900. – Т.1. – С. 108-122.; Левицкий О. И. Очерки народной жизни в Малороссии во второй половине XVII века. – К., 1902. – 311 с.; Левицкий О.И. Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI-XVII ст. – К., 1909. –120 с.; Чубинский П.Д. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Материалы и исследования собранные д.чл. П.П. Чубинским. Евреи. – Поляки. – Племена малорусского происхождения. – Малоруссы (Статистика, сельский быт, язык) Т.VII / П. П. Чубинский. СПб., 1872. – 613 с.; Чубинский П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Материалы и исследования. Обряды: родины, крестины, свадьба, похороны. Т.IV / П. П. Чубинский. СПб., 1877. – 715 с.; Костомаров Н. И. Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI – XVII ст. / Н. И. Костомаров. – СПб, 1860. – 214 с.; Сумцов Н. Ф. Культурные переживания / Н. Ф. Сумцов. // Киевская старина. – 1889. – №27. – С.305-327.

істориків винести питання жіночої історії в окремий дослідницький блок здійснив Г. Тишкін.² Історик вважав, що початок XIX ст. ознаменувався постановкою питання про роль жінки в суспільстві, а 60-ті роки XIX ст. стали продовженням суспільної активності жіноцтва.

Сучасний етап відзначився виданням колективної монографії «Жінка в історії та сьогоденні» (за редакцією Л. Смоляр), яка стала першим дослідженням, присвяченим історії українського жіноцтва. Колектив авторів дослідив становище українських жінок, особливості їх політичного та соціального статусу в різні періоди історії.³

Останнім часом з'явилася низка досліджень, які тією чи іншою мірою присвячені жіночій тематиці: суспільної активності жіноцтва,⁴ участі жінок в освітніх процесах в Україні.⁵ Споріднені з темою даного дисертаційного дослідження наукові сюжети містяться у працях російських науковців: Н. Пушкарєвої, С. Айвазової, О. Бердової, А. Бикової.⁶

До другої групи історичних праць, які мають відношення до дисертаційної роботи віднесені дослідження, у яких вивчається правове та майнове становище жінок, права та обов'язки подружжя. Правовим аспектам становища жіноцтва приділено увагу в роботах М. Владимирського-Буданова, К. Неволіна, Я. Канторовича.⁷

² Тишкін Г. А. Женский вопрос в России в 50-60-е годы XIX в. / Г. А. Тишкін. Ленинград: Из-во Ленинградского университета, 1984. 240 с.; Тишкін Г. А. Женский вопрос и внутренняя политика царизма 60-70-х г. XIX в. / Г. А. Тишкін. // Вопросы истории России XIX – начала XX в. – Ленинград, 1983. – С. 161–162.

³ Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні. Монографія / За загальною редакцією Л. О. Смоляр. – Одеса: Астропринг, 1999. – 440 с.

⁴ Лабур О. Історіографічний абрис гендерних відносин в Україні. Монографія. / О. В. Лабур. – Київ: КНУБА, 2007. – 107 с.; Кісь О. Р. Жінка в українській селянській сім'ї другої половини XIX – на початку XX століття: гендерні аспекти: дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.05 / О. Р. Кісь – Львів, 2001. – 201 с.; 5.482. Старченко Н. П. Становище жінки-шляхтянки на Волині другої половини XVI – початку XVII ст.: майновий та правовий аспекти: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н. П. Старченко. – Львів, 2002. – 227 с.

⁵ Єршова Л. М. Жіноча освіта на Волині / Л. М. Єршова. Монографія. – Житомир: «Полісся». 2006. – 488 с.; Давидюк О. О. Роль освіти у формуванні соціального статусу жінок: дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 / О. О. Давидюк. – Київ, 2004. – 222 с.; 5.483. Сухенко Т. В. Середня жіноча освіта в Україні (XIX – початок XX століття): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т. В. Сухенко. – Київ, 2000. – 183 с.

⁶ Пушкарева Н. Л. Частная жизнь русской женщины: невеста, жена, любовница (X – начало XIX вв.). / Н. Л. Пушкарева. – Москва: Ладомир, 1997. – 367 с.; Айвазова С. Г. Русские женщины в лабиринте равноправия. Очерки политической теории и истории / С. Г. Айвазова. – Москва: РИК Русанова, 1998. – 408 с.; Бердова О. В. Российская провинция рубежа XIX – XX вв.: гендерный аспект исследования / О. В. Бердова. // Гендерные исследования в гуманитарных науках. – Иваново: Издательский центр «Юнона», 2000. – 124 с.; Быкова А. Г. Проституция в городах Западной Сибири / А. Г. Быкова. // Социологические исследования. – 2000. – №5. – С. 59–65.

⁷ Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Москва: Издательский дом "Территория будущего", 2005. – 800 с.; Неволін К. А. История российских гражданских законов. / К. А. Неволін // Полное собрание сочинений. – СПб., 1858. – Т. 5. – 522 с.; Канторович Я. Законы о женщинах (сборник всех постановлений действующего законодательства, относящихся до лиц женского пола) / Я. А. Канторович. – СПб., 1899. – 272 с.

Правові аспекти жіноцтва також увійшли й до кола досліджень сучасних науковців В. Глиняного, О. Нестерцової-Собакар.⁸ Більшість із них стосуються дворянства, жінки ж податних станів розглядаються фрагментарно.

Останнє десятиліття ХХ ст. змінило ставлення науковців до «жіночої історії». До неї звернулися вчені суміжних гуманітарних наук: соціологи, філософи, психологи. Вони довели багатогранність «жіночої теми» як важливої проблеми.

До трьох груп праць віднесено дослідження, у яких розглядається становище представниць соціальних верств жіноцтва: міщанки, купчихи, солдатки. О. Гуржій до податних станів відносить купецтво, міщанство та селянство. У зв'язку з тим, що купчиха та міщанка були міськими обивательками, у працях одночасно розглядаються проблеми як перших, так і других.

Дорадянська історіографія купецтва та міщанства представлена довідниковою інформацією: «описами» та «оглядами», які мали практичну спрямованість, пов'язану з управлінням регіоном.

У радянській історіографії утвердилася практика вивчення історії купецтва крізь призму формування й розвитку буржуазії. Ця тенденція відбилась у роботах істориків І. Гуржія, О. Нестеренка, П. Риндзюньського, А. Рашина.⁹

На сучасному етапі з історії купецтва та міщанства становлять інтерес роботи Т. Лазанської, О. Гуржія, О. Доніка, Л. Кошман, Ю. Гончарова.¹⁰ Науковці розглядають ці стани як соціальну групу з окремим правовим статусом, етнічною структурою, становою та професійною організацією, типовими заняттями та шляхами поповнення.

⁸ Глиняний В.П. Правове становище заміжньої жінки від стародавнього до новітнього часу: дис. ... доктора юр. наук: 12.00.01 / В. П. Глиняний. – Одеса, 2002. – 434 с.; Нестерцова-Собакар О. В. Державно-правовий статус жінки в Російській імперії у другій половині XIX на початку XX ст.: на матеріалах українських губерній / О. В. Нестерцова-Собакар. // Вісник ХНУВС. 2007. Вип. 37. – С. 54-61.; Нестерцова-Собакар О. В. Особливості правового становища українських жінок за цивільним законодавством Російської імперії у другій половині XIX на початку XX століття / О. В. Нестерцова-Собакар. // Науковий вісник Юридичної академії МВС. – Дніпропетровськ, 2005. № 1 (20). – С. 110-117.

⁹ Гуржій І. О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 року) / І. О. Гуржій. – Київ: видавництво АН УРСР, 1962. – 207 с.; Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні. Ч.1 Ремесло і мануфактура. / О. О. Нестеренко. – Київ: Видавництво АН УРСР, 1959. – 496 с.; Риндзюньский П.Г. Городское гражданство дореформенной России / П. Г. Риндзюньский. – Москва: Из-во АН СССР, 1958. – 559 с.; Рашин А. Г. Население России за 100 лет (1811-1913). Статистические очерки / А. Г. Рашин. – Москва: Государственное статистическое издательство, 1956. – 319 с.

¹⁰ Лазанська Т.І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.). / Т.І. Лазанська. // К., 1999. – 281 с.; Гуржій О. І. Деякі проблеми становлення купецького стану в Україні. / О. І. Гуржій. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – 80 с.; Гуржій О. І. Податне населення України XVII-XVIII ст. Нариси з історії та статистики. / О. І. Гуржій. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2009. – 296 с.; Донік О. М. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.) / О. М. Донік. – Київ: Інститут історії НАН України, 2008. – 271 с.; Кошман Л. В. Мещанство в Росії в XIX в. / Л. В. Кошман. // Вопросы истории. – 2008. – №3. – С. 3-18.; Гончаров Ю. М. Купеческая семья второй половины XIX – начала XX вв. / Ю. М. Гончаров. – Москва: Институт этнологии и антропологии РАН, 1999. – 241 с.

Рекрутські набори досліджували військові історики XIX ст. Їх цікавив організаційний бік справи: система комплектування військ. У дореволюційній літературі чільне місце з вивчення проблем солдаток посідають праці Б. Познанського, В. Нікітіна.¹¹ Розгляд рекрутської повинності було продовжено в радянський час. Дослідники військової історії Росії показали класовий характер рекрутської повинності, оминаючи проблеми жінок, які належали до військового відомства.¹²

Сучасна історична наука вивчає проблему рекрутчини у двох напрямках: як складову натуральних і грошових повинностей населення та в контексті історії станів.¹³

«Історію жінок» неможливо досліджувати окремо від загальної історії України. Роботи сучасних українських істориків: В. Й. Борисенка, М. Н. Щербак, І. П. Мельничук, Л. Г. Іванової стали методологічною базою в дослідженні населення України у складі Російської імперії.¹⁴

Аналіз стану наукової розробки теми переконує у фрагментарному висвітленні історії жіноцтва та дає підстави стверджувати, що на сьогодні комплексне дослідження дисертаційної проблеми відсутнє. Цілісної узагальнюючої праці, де аналізується суспільне положення жінок податних станів на Волині наприкінці XVIII ст. – у 70-х роках XIX ст., ще немає.

¹¹ Познанский Б. Воспоминания о рекрутчине по прежнему порядку / Б. Познанский. // Киевская старина. – 1889. – №11. – С. 236-255.; Никитин В. Н. Многострадальные. Очерки быта кантонистов / В. Н. Никитин. – СПб., 1872. – 260 с.

¹² Бескровный Л. Г. Русская армия и флот в XIX веке. Военно-экономический потенциал России / Л. Г. Бескровный. – Москва: Наука, 1973. – 616 с.

¹³ Щербинин П. П. Соломенная вдова: права и жизнь российской солдатки / П. П. Щербинин. // Семейные узы: Модели для сборки. – Москва: Новое литературное обозрение. – 2004. – Кн. 1. – С.; Щербинин П. П. Жизнь русской солдатки в XVIII-XIX веках / П. П. Щербинин. // Вопросы истории. – 2005. – №1. – С. 79-92.; Миронов Б. Н. Русский город в 1740 – 1860-е годы: демографическое, социальное и экономическое развитие / Б. Н. Миронов. – Ленинград: Наука, 1990. – 271 с.; Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.), в 2 т. / Б. Н. Миронов. – СПб: Из-во «Дмитрий Буланин», 2000. – Том 1. – 548 с.

¹⁴ Борисенко В.Й. Еволюція соціальної структури Гетьманщини. / В. Й. Борисенко. – Київ: НПУ ім. М. Драгоманова, 1997. – 151 с.; Борисенко В.Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XIX ст. / В. Й. Борисенко. – К.: Наукова думка, 1986. – 262 с.; Борисенко В.Й. Участь купців Києва в організації комерційної освіти наприкінці XIX – на початку XX ст. / В. Й. Борисенко. // Наукові записки НПУ ім. М. П. Драгоманова. [Укл. В. Й. Борисенко, Б.І. Андрусичи, П.В. Дмитренко]. – (Серія: Історичні науки). – Вип. XXXVI. – Ч. 2. – Київ, 2000. – 245 с.; Щербак Н.О. Єврейське питання у внутрішній політиці царизму наприкінці XVIII – у першій чверті XIX ст. / Н. О. Щербак. // Український історичний журнал. – 2004. – № 6. – С. 16-26.; Щербак Н. О. Репресивні заходи російського самодержавства щодо євреїв України у 30-ті – 50-ті рр. XIX ст. / Н. О. Щербак. // Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – Вип.15. – С. 77-82.; Мельничук І. П. Історичний досвід вирішення жіночого питання в українських землях у складі Російської імперії у другій половині XIX ст. / І. П. Мельничук. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. – Випуск 15. – С. 80-84.; Іванова Л. Деякі питання соціально-економічного становища селян правобережної України в XVIII ст. в дожовтневій історичній літературі. / Л. Г. Іванова // Український історичний журнал. – 1987. – № 8. – С. 55 – 64.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база дослідження» проаналізовані різні за характером, походженням та призначенням документи. Джерельну базу дисертаційного дослідження склав комплекс опублікованих та неопублікованих матеріалів, які віддзеркалюють правове та майнове становище жінок податних станів Волинської губернії від кінця XVIII ст. до 70-х років XIX ст.

Групу опублікованих джерел склали: 1) збірки документів і довідкові видання (34 найменування); 2) мемуари та етнографічні матеріали (22); 3) періодичні видання (1).

У першу чергу в роботі були використані джерела нормативного характеру, вивчення яких дозволило дослідити роль держави та основні напрями державної політики, у рамках яких змінювався статус жінок податних станів. Передусім, були проаналізовані статті з «Полного собрания Законов Российской империи» та зводи законів: «Законы о состояниях», «Свод законов гражданских», «Свод Уставов о повинностях», «Рекрутский устав», які визначали правове поле досліджуваних категорій жінок.

Використані довідкові видання дали змогу отримати інформацію про управління губернією, становий склад жителів, економічні чинники, відомості про фабрики та заводи, а також про торгівлю в регіоні.

Залучені до дослідження мемуарні та етнографічні матеріали містять інформацію про особисте життя представників купецького стану, а етнографічні матеріали дозволили з'ясувати різноманітні життєві явища, висвітлити становище жінок у родині, в громаді, ставлення суспільства до такого явища, як рекрутчина.

Для написання дисертації були важливими й періодичні видання, зокрема публікації про господарське життя, побутові ситуації в губернії. Місцева преса представлена «Волинскими губернскими ведомостями».

Корпус архівних джерел склали 199 справ, які перебувають на зберіганні у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ, далі ЦДАУК (4 фонди), у Державному архіві Волинської області, далі Держархів Волинської обл. (9 фондів), у Державному архіві Житомирської області, далі Держархів Житомирської обл. (22 фонди), у Державному архіві Рівненської області, далі Держархів Рівненської обл. (4 фонди).

Найбільш інформативними з джерел є первинні архівні матеріали, церковні джерела, донесення жандармських управлінь, матеріали земських обстежень і власне звернення – «прошення», які зосереджені у 3 фондах ЦДАУК (ф. 442, ф. 486, ф. 533). У них містяться важливі відомості, які стосуються різних аспектів життя жінок.

У 11 фондах (ЦДАУК: ф. 486; Держархів Волинської обл.: ф. 49, ф. 359, ф. 361, ф. 363; Держархів Житомирської обл.: ф. 2., ф. 10., ф. 13., ф. 16. ф. 304; Держархів Рівненської обл.: ф. 22., ф. 567) зосереджені матеріали судового діловодства: рішення майнових суперечок, вступ у права спадкоємства, карні справи. Документи цих фондів дали змогу реконструювати повсякденне життя жінок податних станів.

Документація духовних консисторій (ф. 1., ф. 178. Держархів Житомирської обл.) засвідчує різні сторони сімейного життя, демонструє випадки розривання

шлюбів як у купецькому та мішанському середовищах, так і проблему багатощлюбності серед солдаток.

Використання різних видів договорів розширило уявлення про напрями господарської діяльності та сфери ділової активності жінки-купчихи. Участь жінок купецького стану Волинської губернії в різних видах підприємницької діяльності відображено в документах з організації торгівлі та промислового виробництва (Держархів Житомирської обл.: ф. 3, ф. 17, ф. 64, ф. 65, ф. 67, ф. 249, ф. 607).

Інформація про рекрутські набори у Волинській губернії міститься у документах різних фондів декількох архівів. Досить повну картину про рекрутські набори дають фонди Держархіву Волинської обл.: ф. 253 (3 справи), ф. 360. (2 справи), ф. 365. (3 справи); Держархіву Житомирської обл.: ф. 58 (2 справи), ф. 235 (10 справ), ф. 282. (5 справ), ф. 353 (6 справ), ф. 235. (1 справа); Держархіву Рівненської обл.: ф. 18 (5 справ), ф. 387 (2 справи). Матеріали із названих архівних фондів були введені до наукового обігу вперше. Їх цінність полягає не тільки в тому, що вони несуть конкретну інформацію, завдяки якій формуються цілісна картина того чи іншого епізоду з історії жіноцтва Волинської губернії, а нерідко є єдиним свідченням кількісного складу жінок, що набули стагусу солдатки у Волинській губернії.

У підрозділі 1.3. «Методологія дослідження» констатовано, що осмислення проблеми можливе на основі новітніх методологічних засад історичної науки, використання широкого кола дослідницьких прийомів історичного пізнання, котрі в кінцевому результаті дадуть змогу отримати нове наукове знання. У дисертації застосовано основні принципи історичного дослідження: історизму, об'єктивності, системності, всебічності, наступності.

Принцип історизму дозволив оцінити факти з урахуванням часу їх виникнення та розвитку, розглянути їх у зв'язку із станом суспільства і конкретно-історичними умовами. Принцип об'єктивності застосовувався як засіб уникнення кон'юнктурності, упередженості для всебічного вивчення предмету дослідження. Проблемно-хронологічний метод дав можливість комплексно вивчити становище жінок податних станів Волинської губернії. Цей метод передбачає розчленовування широких проблем на ряд вузьких, кожна з яких розглядається в хронологічній послідовності. Жіноцтво Волині було поділено на три категорії, які завдяки методам систематизації та класифікації, розглядались окремо одна від одної. Історико-порівняльний метод дозволив виявити як загальні, так і особливі риси в розвитку подій, явищ. Дав змогу простежити динаміку становища жінки у родині та суспільстві. За допомогою методу періодизації виділено ряд етапів у розвитку соціальних явищ, пов'язаних із становищем жіноцтва. Використання цього методу визначило науковий характер підходу до теми, відтворення історичного процесу і послідовність викладу матеріалу. Ретроспективний метод допоміг віднайти витoki проблем у становищі жіноцтва. Метод деконструкції покликаний допомогти виявити та спростувати деякі хибні уявлення про соціальне становище жінок. Системний метод допоміг згрупувати отриманий матеріал. Кількісні методи застосовувались для аналізу історичних явищ на підставі кількісних показників. Метод класифікації дав змогу згрупувати досліджувані проблеми за їх змістом та суттю.

Таким чином, джерельна база дослідження вичерпно представлена архівними матеріалами і широким колом опублікованих джерел. Вона є достовірною і дозволила на засадах методологічної бази комплексно відтворити суспільно-правове становище жінок податних станів на Волині наприкінці XVIII – у 70-х роках XIX ст.

Розділ 2 «Міські обивателки в суспільному житті Волині» складається із чотирьох підрозділів. У підрозділі 2.1 «Соціально-економічний стан міст та містечок Волинської губернії» проаналізована ситуація у містах окресленого регіону, яка дає змогу вивчити роль жіночого населення в господарському житті. Аналіз джерел особистого походження показав, що сприйняття міського середовища представницями різних верств суспільства, комфорт городянок залежали від їх самореалізації.

У підрозділі 2.2. «Господарська діяльність міщанок Волині» досліджені напрямки громадської та професійної діяльності жінок у контексті міського середовища Волинської губернії наприкінці XVIII ст. – у 70-х роках XIX ст., визначені галузі, в яких були задіяні жінки-міщанки. Констатовано, що майновий статус міщанства повітових міст Волинської губернії відрізнявся різноманітністю, майновий стан міщанок залежав від їх господарської діяльності.

У підрозділі 2.3. «Суспільно-правове становище та мобільність міщанок» аналізується соціальна мобільність жінок податних станів. Проблема станових переміщень жінок у Російській імперії, до складу якої входила й Волинь, залишається практично не вивченою. У структурі російських станів першої половини XIX ст. можна виокремити непривілейовані податні стани (селяни, міщани), напівпривілейовані групи (гільдійське купецтво, духовенство тощо) і пануючий стан – дворянство. Соціальні групи одного рівня мали схожий набір прав та обов'язків. Констатовано, що збільшення чисельності міщанства відбувалось не стільки завдяки демографічним процесам, скільки за рахунок інших станів, які приписувались до міщанства.

У підрозділі 2.4. «Міщанка у просторі родини та дому» проаналізовано сімейний устрій податних станів. Дані про заняття, громадський побут, світогляд, шлюбні, поховальні традиції показують, що міські низи мали приблизно таку ж духовну культуру, що й селяни. Поповнення міського населення селянством сприяло консервації традицій аграрних міст, зберігало патріархальні норми поведінки. Серед купців, міщан, ремісників та селян, які проживали у містах, до середини XIX ст. переважали складні сім'ї, а в них – авторитарні стосунки. Голова родини представляв сім'ю у стосунках із міською общиною і державою. Дружина підкорялася чоловікові, але у жіночій сфері господарства мала великі повноваження. Під впливом законодавчих актів влада глави сім'ї над домочадцями поступово слабшала і ставилася в рамки закону. У пореформений період закон, дія якого поширювалася на купців, міщан, ремісників, передбачав гуманізацію сімейних стосунків, підвищення прав жінок і дітей.

Отже суспільно-правове становище міщанок визначалося належністю до визначеного стану, який був динамічним і досить відкритим. Здійснений аналіз способу життя городян з точки зору кількісних і якісних сторін показав, що в 60-х роках XIX ст. започаткувалося поступове розмивання соціальних бар'єрів, поглиблювалася диференціація суспільства не за станами, а за заняттями та рівнем

прибутків.

Розділ 3 «Підприємницька діяльність купчих Волині» складається з двох підрозділів. У підрозділі 3.1 «Соціально-правове становище купецтва Волині та місце жінки-купчихи в сім'ї» увагу звернуто на регіональну проблематику історії купецтва з позицій жіноцтва. Таке дослідження дає змогу пов'язати світогляд окремих людей з політичними, економічними і культурними змінами, що відбувалися на Волині після приєднання її до Росії.

Основи корпоративної організації українського купецтва були закладені у XVIII ст., коли в Україні поширилися устрій російської держави й закони, які унормовували становище купецького стану.

Особливістю торгових відносин Волинської губернії було те, що торгівля була, переважно, в руках євреїв. У Російській імперії Волинь входила до смуги єврейської осілості, тому ця етнічна група була досить представницькою в містах краю. Жіноцтво Волині серед купецького стану складало майже 50 %.

Правові норми давали жінкам можливість займатися підприємництвом: вдови, заміжні жінки брали торгове свідоцтво на себе. Жінки мали змогу самостійно вступати в гільдію й торгувати від власного імені. Незважаючи на верховенство чоловіка в сім'ї, майно подружжя було розділним. Власністю купчихи визнавалося все, що складало її особистий торговий капітал, і все, що було придбано нею в ході торгових обігів.

Для жіночої частини купецького стану було характерним уявлення про шлюб як про обов'язкову інституцію і мету життєвого призначення. Зазначено, що на початку XIX ст. купецтво дотримувалося традиційного устрою життя відповідно до норм «Домострою», натомість у пореформений період відбуваються зміни.

Підрозділ 3.2. «Жіноче купецьке підприємництво: особливості торговельної діяльності» визначає сфери, в яких були задіяні жінки-купчихи. Ділова активність жінок-купчих Волинської губернії виявлялася передусім у заняттях торговельним підприємництвом. Інтерес жінок-купчих був зосереджений на кількох векторах: для купчих 1-ї гільдії це була оптова торгівля, утримання мебльованих кімнат та екіпажних закладів, банківських контор, фабричне та заводське виробництво. Купчихи 2-ї гільдії, окрім торгівлі товаром, утримували корчми та лазні, були задіяні у державних підрядах, утримували контори з надання послуг та мебльовані кімнати, мали булочні та кондитерські. Практикувалася позичка грошей під заставу майна.

Таким чином купецьке звання було визначенням соціальної групи, вказувало на місце людини в класовій структурі суспільства, на належність до станового розряду у рамках певної ієрархічної системи. Показано, що жінки-купчихи були істотною частиною торгово-виробничого й культурного життя губернії.

Розділ 4 «Солдатка: правові реалії та суспільне становище на Волині» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 4.1. «Рекрутчина як повинність податного населення» проаналізовано вплив рекрутчини на життя пересічної родини та ставлення общин до віддання одружених чоловіків у рекрути. Волинь була аграрною губернією, тому більшість жінок, які набували статусу солдаток, були селянками. Констатовано, що рекрутчина суттєво впливала на демографічну ситуацію в регіоні. Цей вплив був як

безпосереднім – через вилучення молодих чоловіків з родини, так і опосередкованим – через економіку.

У підрозділі 4.2. «Суспільно-правове становище солдаток, причини та наслідки девіантної поведінки» висвітлені права, яких набували жінки цієї категорії в разі зміни свого статусу: звільнення від кріпацтва, скасування податків, надання допомоги на утримання дітей. Розглянуто систему уявлень про солдатку, обґрунтовано їх роль у формуванні поведінкової моделі жінок, з'ясовано причини та наслідки девіантної поведінки.

У підрозділі 4.3. «Солдатські діти-кантоністи як складова долі матері-солдатки» проаналізовано становище дітей солдаток: виховання в школах кантоністів та солдатських родинах. Цілісне уявлення про становище солдатки неможливе без вивчення інституту кантоністів, що діяв на теренах імперської Росії. Інститут кантоністів був тісно пов'язаний із кріпосницькими відносинами. Коли чоловік-рекрут виходив із стану кріпака, він одразу ж потрапляв із нащадками в аналогічні відносини із військовим відомством. Школи кантоністів мали військову організацію. Учні готували для потреб військової служби. Хоча ці заклади відрізнялися жорсткою муштрою, є й позитивні сторони їх існування з точки зору освітньої функції. До грамотності залучалися найбідніші прошарки населення, які за звичайних умов не змогли б здобути освіту.

У підрозділі 4.4. «Доля солдатки в народній творчості» через пісенну творчість досліджується ставлення суспільства до рекрутчини та показується доля жінки-солдатки: матері, нареченої, дружини, вдови солдата. Фольклорні джерела допомагають більш детально реконструювати повсякденне життя жінок-солдаток.

Загалом результати дослідження свідчать, що рекрутська повинність представляла собою державний інститут, у рамках якого були взаємозв'язані система комплектування військ і повинність населення. Існування рекрутчини породило новий тип жінки – солдатку, яка з одного боку була вимушена пристосовуватись до жорстких реалій життя, а з іншого – здобувала мобільність, яка давала їй змогу знайти кращу долю.

У висновках дисертаційної роботи підбито підсумки проведеного дослідження, узагальнені теоретико-методологічні підходи й положення дисертації, які виносяться на захист:

1. Аналіз стану дослідження заявленої теми показав відсутність спеціальних досліджень з історії жінок податних станів, де було б комплексно і системно вивчено дану проблему. У працях істориків, які послужили науково-теоретичною основою дослідження, знайшли віддзеркалення деякі аспекти становища жінки в Російській імперії загалом, переважно дворянського походження, проте становище жінок податних станів не вивчалось. Джерельна база дисертаційної роботи є достатньо репрезентативною для виконання поставлених наукових завдань і дозволила розкрити проблематику, пов'язану із суспільно-правовим становищем визначених категорій жіноцтва податних станів Волинської губернії зазначеного хронологічного періоду. Низка введених до наукового обігу джерел з даної тематики дозволила реконструювати життя купчих, міщанок та солдаток Волинської губернії.

2. Прийняття «Грамоты на права и выгоды городам Российской империи» в 1785 р. завершило розмежування міста і села, городян і селян в юридичному

відношенні, що стосувалось і міст Волинської губернії. Належність частини населення до повноправних городян податного стану створювала особливі умови для соціально-економічних процесів. Багатостановість мешканців міст та містечок Волині надавала життю міського середовища притаманних кожному стану рис. Реформи 60-х років XIX ст., хоч і не знищили станової системи, зумовили появу в житті змін, які були кроком до її ліквідації. Побут жінок податних станів, їх господарська спрямованість, залучення великої кількості до робочої сфери, – все це створило умови для суспільної активізації мешканок міст та містечок Волинської губернії. Закони 1863 та 1865 рр. запроваджували принцип безстановості та рівність усіх дієздатних громадян у заняттях торгівлею і промисловістю. Потреба в законодавчому оформленні можливості займатися торгівлею та підприємництвом жіноцтва податного стану визначила прийняття у 1863 р. закону про гільдії. Внаслідок цього до торговельно-виробничої діяльності у Волинській губернії залучається більша кількість жінок, що позитивно позначилося на економіці країни.

3. Виявлено, що міщанство Волині в дореформенний період становило собою соціальну групу, в якій співіснували пережитки традиційного суспільства та зародки індустріальної ери. Стиль життя жінки залежав від виду її діяльності та соціального становища. Стабільний і гідний рівень життя міг забезпечити лише додатковий прибуток. Більшість жінок мали навички ручної праці. Вони йшли в наймані робітниці, займалися дрібним торгом, працювали у сфері побутового обслуговування та послуг. Заможні мали можливість утримувати невеликі промислові заклади. Беручи до уваги аграрну спрямованість губернії, головними заняттями міщанок залишалося сільське господарство (городництво). У повсякденному житті городянок Волинської губернії існувала можливість зміни якісних і кількісних характеристик побутового устрою залежно від життєвих обставин. Аналіз джерел особистого походження показав, що емоційне сприйняття міського середовища представницями різних верств суспільства, а саме життєвий комфорт городянок, все частіше залежав від їх самореалізації. Побут міщанок та солдаток-городянок, їх господарська спрямованість, залучення великої кількості жінок до робочої сфери, – все створило умови для суспільної активізації мешканок міст та містечок Волинської губернії.

4. Суспільно-правове становище міщанок визначалось у першу чергу належністю до вищезгаданого стану, який після реформ 1785 р. набув юридичного статусу як окрема соціальна верства. Розвиток прикордонних західних губерній Російської імперії, серед них і Волинської, сприяв активізації соціально-економічної діяльності, розвитку міст та містечок губернії, більш гнучкій системі переходу з одного податного стану в інший. Міщанство було динамічною й досить відкритою групою населення. У дореформенний період до міщанства з різною частотою інтенсивності зараховувалися особи різного соціального статусу. Соціальна мобільність жінок податних станів мала суперечливий характер. Хоча міщанки були обмежені в горизонтальній мобільності, вони мали змогу реалізуватись у вертикальній. Межі між окремими верствами міського населення були досить умовними. Жінки цих трьох станів де-юре могли змінити свою станову належність завдяки заміжжю або успіхам у торгівлі. Констатовано, що збільшення чисельності жінок-міщанок відбувалось не стільки завдяки демографічним процесам, скільки за

рахунок інших станів: жінок-селянок, дружин та вдів відставних солдатів, купчих 3-ї гільдії, які не оголосили про свій капітал та приписувались до міщанства. Визначено, що одним із мотивів переходу з одного стану в інший, а саме жінки-міщанки до купецтва, була загроза рекрутчини (купчихи мали можливість відкупитися).

5. У сім'ях податних станів до середини XIX ст. переважали патріархально-авторитарні стосунки, які переносилися й на суспільство. Законодавство кінця XVIII ст. чітко визначало категорії міських обивателів, регламентувало процеси статусної та господарської практики жінок податних станів: міщанок, купчих, солдаток. Сформована джерельна база з історико-правових та загальноісторичних джерел доводить, що законодавчі акти Російської імперії, дія яких поширювалась і на Волинську губернію, більшою свободою наділяли жінок дворянського походження, ніж податних станів. Встановлено, що в період реформ 60 – 70-х років спостерігається зміна світогляду представниць купецького стану. Відбувається розкріпачення стилю життя й поведінки жінок. Дореформена модель життя жінок, зосереджена на домашній економіці та організації побуту родини, поступово руйнувалась. У повсякденну практику ввійшли нові форми самореалізації: ведення підприємницької діяльності, участь у добродійності, світське життя. Реформи 60 – 70-х років винесли жіноче питання за межі домівки, до виробничої сфери, роль жінки почала розглядатися не лише у просторі родини, а й у залученні до суспільно-економічного життя губернії. Досліджено, що закони, регулюючи сімейне життя, ставали з часом ліберальнішими і в 70-х роках XIX ст., не зачіпаючи основ сімейного життя, передбачали пом'якшення авторитаризму в сім'ях, ставлячи права голови сім'ї відносно дружини і дітей у його рамки. Законодавство наділяло купчиху відносно широким спектром майнових прав. Закріплений російськими законами принцип роздільного володіння майном подружжя обумовлював структуру жіночої відособленої власності. Показано, що намагання жінок займатися підприємництвом було наслідком поступового набуття самостійності. Майнова забезпеченість купецької жінки та можливість організації торговельного підприємства ставали запорукою створення партнерських сімейних стосунків. Розширення господарчо-побутових повноважень жінки демократизувало подружнє життя. З'ясовано, що підприємницька діяльність жінок-купчих була багатовекторною. Переважно вона виявлялася у веденні торговельної діяльності у зв'язку з відсутністю великих промислових підприємств. У більшості випадків жіноче купецьке підприємництво у Волинській губернії представлено купчихами 3-ї гільдії. Показовим є те, що кількість жінок-купчих у губернії була майже такою, як і чоловіків, а 1-ї гільдії – перевищувала. Купчихи 1-ї гільдії були представлені вдовами, оскільки капітали, що перевищували 10000 руб. сріблом, передавалися у спадок.

6. Рекрутчина після приєднання Волині до Російської імперії відіграла відчутну роль у житті пересічного населення. Її вплив обумовлював не тільки демографічну ситуацію, а й суттєво позначався на економіці губернії. Податні стани були вимушені не лише виставляти новобранців, але й нести фінансові витрати на їх «віддачу». Кількісний показник як рекрутів, так і солдаток на Волині, з'ясований за матеріалами журналів тимчасових рекрутських присутствій, показав, що попри намагання общин виставляти в рекрути холостих чоловіків, більше третини

відданих були одружені. Це свідчить про значну кількість жінок-солдаток у Волинській губернії. З іншого боку, рекрутська повинність сприяла ознайомленню жінок податних станів з нормами законодавства і з практикою його застосування.

7. Рекрутчина породила новий тип жінки – солдатку, яка, втрачаючи зв'язок із сільською або міщанською общиною, прилаштовуючись до нових реалій життя, перетворювалася на активний елемент у середовищі жіноцтва. Солдатки обирали для себе два шляхи подальшого життя. Один пасивний: залишатися на місці, сподіваючись на допомогу рідні та громади; інший – активний: скориставшись перевагами вільного пересування, прямувати за чоловіком або переїжджати в міста, де відшукувати роботу. Встановлено, що жінка-солдатка могла розраховувати й на підтримку з боку держави. Окрім надання коштів та пайків, існувала ще й можливість отримати освіту сином солдатів за рахунок держави.

8. Проведене дослідження дало змогу з'ясувати, що поведінкова модель солдаток формувалась у правових умовах тогочасного суспільства. Відсутність чоловіка породжувала специфіку поведінки: багатозлюбність, народження позашлюбних дітей. Аналіз творів народної творчості доводить, що доля солдатки не залишала байдужим українське населення.

Вивчення становища жінок на прикладах Волинської губернії, підтверджує, що жіноцтво податних станів набувало активної життєвої позиції, навіть в умовах існування патріархальних рис у повсякденному побутовому житті.

Підсумовано, що в результаті реформ другої половини XIX ст. у повсякденному житті жіноцтва відбулися значні зміни. На державному рівні розроблені законодавчі заходи, які забезпечували розширення можливостей поведінкових ситуацій жінок. У суспільстві Волинської губернії зустрічалися жінки, які усвідомлено формували альтернативний спосіб існування, що суперечив поширеній на той час моделі жіночої поведінки.

Здійснене дослідження не вичерпує актуальності інших аспектів порушеної проблеми. Воно започатковує комплексне вивчення суспільно-правового становища жінок різних станів не тільки Волинської губернії у складі Російської імперії, а й в Україні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Вигівська О. Соціальний портрет жінки-солдатки Волині кінця XVIII – першої половини XIX ст. / О. В. Вигівська // Часопис української історії. – Київ, 2010. – Вип. 17. – С. 7 – 12.

2. Вигівська О. Соціальні долі солдатських дітей-кантоністів на Волині першої половини XIX ст. / О. В. Вигівська // Часопис української історії. – Київ, 2010. – Вип. 18. – С. 17 – 21.

3. Вигівська О. Доля жінки Правобережжя першої половини XIX ст. через призму народнописенної творчості / О. В. Вигівська // Волинські історичні записки: збірник наукових праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – Т 6. – С. 156 – 163.

4. Вигівська О. Соціальна мобільність міщанок у першій половині XIX ст. на прикладі Волині / О. В. Вигівська // Інтелігенція і влада: громадсько-політичний науковий збірник. – Одеса: Астропринт, 2012. – Вип. 26. – С. 14 – 25.

5. Вигівська О. Підприємницька діяльність купчих на прикладі Волинської губернії у кінці XVIII – середині XIX ст. // Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ, 2012. – №3(8). – С. 35 – 39.

6. Вигівська О. Місце та роль господарської діяльності міщанок у повсякденності міст Волинської губернії в кінці XVIII - середині XIX ст. / О. В. Вигівська // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Ювілейний випуск до 70-річчя професора Борисенка Володимира Йосиповича. – (Серія 6: Історичні науки). – Вип. 9. – Київ, 2012. – С. 147 – 151.

7. Вигівська О. Купчиха – жінка підприємниці: історичний портрет на прикладі Волинської губернії (середина XIX ст.) / О. В. Вигівська // Проблемы современной науки: сборник научных трудов. – Выпуск 5. – Часть 2. – Ставрополь: Логос, 2012. – С. 3 – 10.

АНОТАЦІЇ

Вигівська О. В. Суспільно-правове становище жінок податних станів на Волині наприкінці XVIII – у 70-ті рр. XIX ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2013.

Дисертацію присвячено дослідженню процесів суспільного життя жіноцтва податних станів Волинської губернії наприкінці XVIII – у 70-ті рр. XIX ст. З'ясовано роль жіночого населення у станово-економічній структурі міст Волинської губернії. Досліджені напрямки жіночої комунікації, громадської та професійної діяльності жінок у контексті міського середовища Волинської губернії означеного періоду. Визначені галузі господарського життя, в яких були задіяні жінки міщанського та купецького станів. Простежено висхідну мобільність жінок податних станів у випадках переходу з одного стану в інший.

На основі друкованих та архівних матеріалів, вивчені різні форми прояву “жіночої компоненти” в купецькому середовищі. Простежено еволюцію правового статусу купецької жінки в суспільстві Волинської губернії: особистих, спадкових прав, а також прав, пов'язаних із можливістю самостійного ведення підприємництва. З'ясовані умови, за яких жінка купецького стану очолювала родинну справу. Реконструйовані найважливіші сфери життєвого проекту жінки-купчихи: її роль в сімейно-шлюбних стосунках, а також участь у підприємницькій діяльності.

На основі аналізу даних з журналів рекрутських присутствій Волинської губернії про віковий та сімейний стан рекрутів з'ясовано кількість жінок, що набули статусу солдатки в губернії, висвітлені права, яких набували жінки цієї категорії при зміні свого статусу та особливості виховання дітей в родинах солдаток.

Ключові слова: Волинь, Україна, податні стани, міщанка, купчиха, солдатка.

Выговская О. В. Общественно-правовое положение женщин податных сословий на Волыни в конце XVIII – в 70-х гг. XIX в. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – История Украины. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2013.

Диссертация посвящена исследованию общественной жизни женщин податных сословий Волынской губернии в конце XVIII – в 70-е гг. XIX в. Определена роль женского населения в сословно-экономической структуре городов Волынской губернии. Установлено, что женщины податных сословий играли значительную роль в сословно-экономической структуре городов Волынской губернии в очерченный период. Определены отрасли хозяйственной жизни, в которых были задействованы женщины из числа городских обывателей. Выявлены направления женской коммуникации, общественной и профессиональной деятельности женщин в контексте городской среды Волынской губернии в конце XVIII – в 70-х годах XIX в.

Определено, что общественно-правовое положение женщин зависело от принадлежности к определенному сословию, а восходящая мобильность женщин податных сословий Волынской губернии в случаях перехода из одного состояния в другое была связана с преодолением сословных преград.

Проведенный анализ жизни горожан с точки зрения количественных и качественных сторон показал, что в 60-х годах XIX в. происходит размытие сословных барьеров. Деление на сословия становится в большей мере формальностью: в городах все четче прослеживается разрушение сословных границ. Все больше развивается выраженная дифференциация общества не по сословиям, а по занятиям и уровням доходов и заработков.

Обращено внимание на региональную проблематику социальной истории купчества Волынской губернии с позиции исследований разных форм проявления «женской компоненты» в купеческой среде: места, роли, значения во всех сферах жизни, в частности в семье, экономической деятельности. На основе анализа разнохарактерных источников прослежена эволюция правового статуса женщины-купчихи в обществе Волынской губернии в конце XVIII – в 70-х годах XIX в.: личных, имущественных и наследственных прав, а также комплекса прав, связанных с возможностью самостоятельного ведения предпринимательской деятельности. Дополнено положение о том, что гражданско-правовой и семейно-правовой статус женщин-купчих был выше, а круг субъективных прав более широким по сравнению с женщинами других податных состояний. Реконструированы важнейшие сферы жизненного проекта женщины-купчихи: ее роль в семейно-брачных отношениях, участие в предпринимательской деятельности.

Углублены существующие положения о том, что рекрутчина тормозила экономическое развитие губернии. Проведенный анализ журналов рекрутских присутствий Волынской губернии о возрасте и семейном положении рекрутов дал возможность выяснить количественный состав женщин, которые приобрели статус солдатки, показать изменения в социально-правовом положении этой категории женщин. Раскрыта сущность важнейших жизненных стратегий женщины-солдатки: взаимодействие с властью, выбор модели поведения, воспитание и содержание

детей-кантонистов. Анализ произведений народного творчества показал, что судьба женщин-солдаток не оставляла равнодушным население Украины.

Проведенное исследование на примерах Волынской губернии показывает, что в результате реформ второй половины XIX в. в повседневной жизни женщин податных сословий происходят значительные изменения. На государственном уровне разработаны законодательные меры, которые обеспечивали расширение поведенческих моделей. В обществе губернии были женщины, которые осознанно выбирали для себя альтернативный способ существования, который противоречил распространенной в то время модели женского поведения.

Обоснована необходимость дальнейшего исследования социально-правового положения женщин разных сословий не только в Волынской губернии, но и в целом в Украине.

Ключевые слова: Волынь, Украина, податные сословия, мешчанка, купчиха, солдатка.

Вихівська О.В.

Vyhivs'ka O.V. Civil Position of Women of the Taxed Estates in Volyn in the end XVIII – 70s of XIX of Centuries. – Manuscript.

The dissertation on competition of the scientific degree of the Candidate of Historical Sciences on the speciality 07.00.01 – History of Ukraine. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2013.

The dissertation is dedicated to research of women's daily life processes of Volyn province's taxed estates in the end XVIII of century – 70s of XIX of century. The function of female population in class-economic structure of towns of Volyn province has been determined. Tendencies of women's communication, their public and professional activities in the context of urban environment of Volyn province have been studied. Branches of economic life, related to labour of petty women-bourgeois, have been defined. Ascending mobility of women of the taxed states in the case of transition from one state to another has been traced.

Various forms of "women's component" in merchant environment were studied. The evolution of legal status of a merchant woman in society of Volyn province (individual rights, private property and inheritance rights, complex of rights connected with the ability to conduct independent business) was clarified. The conditions under which a woman of merchant class was the head of family business were clarified. The major spheres of life project of merchant women – her role in the family and marital relations, and also participation in business activities were reconstructed.

It has been found the number of women who acquired the status of soldierwife in the province, the rights of women gained this grade by changing its status and characteristics of parenting in soldierwife's families were lighted.

Keywords: Volhyn, Ukraine, merchant, merchant woman, women-bourgeois, Cantonists, soldierwife, recruit

Свідоцтво про реєстрацію № 877 від 21 жовтня 2013 року
Підписано до друку 14.11.13. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 1,16. Обл. вид. арк. 0,9. Зам. 27 зов. офс.
Наклад 110 прим.

Ціна договірна

Друкарня ЖВІ ДУТ

НБ НПУ

100182514

Chall